

MIKKO MOILANEN



Suomen pyövelit

DOCENDO

Suomen pyövelit

MIKKO MOILANEN

Suomen pyövelit

DOCENDO

Suomen tietokirjailijat ry on tukenut hanketta.

Copyright © Mikko Moilanen ja Docendo Oy 2019

Tämän teoksen tekstin ja kuvien jäljentäminen ilman lupaa painamalla, monistamalla, skannaamalla tai muilla tavoin kielletään tekijänoikeuslain mukaisesti.

Ulkoasu ja taitto: Jyri Alanne
www.jyrialanne.com

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.
Lönrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki
www.docendo.fi

ISBN 978-952-850-901-1

Painettu EU:ssa

Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut: tuotevastuu@docendo.fi

Sisällysluettelo

Saatesanat	8
Prologi	10

Pyövelien jäljillä

Unohdettu ammattikunta	14
Aiempi tutkimus	15
Arkistot	16
Suomen läänijako	17
Huomautus lukijalle	18

Osa I

Rikosseuraamukset ajan saatossa	22
Ratkaisuun sovinnon kautta	23
Kostava oikeuskäytäntö	23
Raamattu lakikirjan rinnalle	24
Lieventäviä asianhaaroja	25
Valistuksen tuulia	26
Autonomian aika.....	27
Pyövelilaitos	28
Virkaan valinta	29
Mistä he tulivat	35
Kiertolaissukuja	37
Työuran kesto	39
Sukuyhteyksiä	40
Toimenkuva	44
Pyövelin renki	46
Pyövelin työvälineet	48
Kirves	48
Miekka	53
Vaatetus	55
Palkka ja virkaedut	57

Osa II

Yhteisön jäsenenä	62
Naapurisopu koetuksella	63
Solvauksia ja hyljeksintää	65
Kauhistuttavia lemменleikkejä	67
Hylkiöstä hyväksytyksi	68
Valistunut pyöveli.....	71
Merkkejä paremmasta	74
Asumisolot ja maallinen mammona	77
Pohjalta ponnistaen	80
Velkojen puristuksessa	83
Pyövelin mökissä	86
Parantajan hommia	89
Naissuhteet ja perhe-elämä	93
Vieraan lihan viehäytys	95
Porvarin riettaat tyttäret	95
Ihmisen liha on heikko	98
Viinan syytä kaikki	99
Perheriidan päätös	100
Pyöveli ja viina	105
Pontikankeittoa pohjanmaalla	105
Viinapiru villitsee	107
Aina sattuu ja tapahtuu	108

Osa III

Rikos ja rangaistus	112
Ilmianto	112
Käräjätuvassa	113
Hovioikeus harkitsee	115
Viranomaisten kirjeenvaihtoa	118
Mestauspaikka.....	119
Ruumiilliset rangaistukset	122
Autuas kuolema	124
Aika koittaa	125
Pyövelin vuoro	130
Esivalta kontrollon	132
Jälkityöt.....	133
Uteltias yleisö	134
Rahvas niskuroi	137
Pyövelin raskas työ	138

Reissaamista riitti	140
Hukkareissun pitkä varjo	142
Simo Stormin tapaus	145
Kovennettuja rangaistuksia	148
Kestitys karkasi käsistä	150
Pilkkakirjoitus ja muita erikoisia työkomennuksia ..	153
Kuninkaan asialla	154
Maanpetturin häpäisy	155
Vesikoe Aurajoessa	156

Osa IV

Tekeväälle sattuu	160
Kuuro miekka vikuroi	162
Virkaveljen riivaama	164
Kovan onnen soturi	165
Pyöveli kimpaantuu	167
Nimismiehen ylilyönti	168
Pyövelit tuomiolla	173
Äkkiväärä Heikki Hakalainen	175
Tupakkajupakka	177
Sisukas ukko	178
Mainettaan parempi?	179
Yrjö Keikeli ja viinan kirot	180
Kauhistavaa käytöstä	180
Äkkiväärä suunpieksijä	183
Kaupunkilaisten kiusanhenki	184

Osa V

Kuolemalla rangaistut 1625–1825	190
Perimätietoa	193
Taikuuksia	196
Yhteenvedo	200

Liitteet

Suomen lääninpyövelit 1625–1825	206
Pyöveli muistelee	227
Lähdeluettelo	236

Saatesanat



Kuolemanrangaistuksen juuret juontavat tuhansien vuosien taakse. Ihmisen oikeustaju on kulttuurista ja aikakaudesta riippumatta mieltänyt, että törkeät teot tulee sovittaa ankarimmalla mahdollisella tavalla. Kuolemanrangaistus on kirjattu vanhimpiin tunnetuihin lakikokoelmiin.

Vallanpitäjien oikeutusta ihmishengen riistämiseen on kyseenalaistettu 1700-luvulta lähtien. Kehitys on pitkällä aikavälillä johtanut rikoslainsäädännön lieventymiseen. Toista sataa valtiota on luopunut kuolemanrangaistuksen käytöstä rikosten sovittamisessa. Mutta monessa maassa – kuten Kiina, Intia, Japani ja osa Yhdysvalloista – käytäntö jatkuu edelleen.

Suomesta kuolemanrangaistus poistettiin rauhanajan laeista vuonna 1826 – aiemmin kuin muissa Euroopan valtioissa. Kansakunnan muisti on ehtinyt parinsadan vuoden kuluessa tyystin unohtaa ajan, jolloin rautainen laki vaikutti koko voimallaan. Suurin osa tuolloin eläneistä ihmisistä sai nähdä ainakin kerran elämänsä aikana omin silmin, kuinka murhamieheltä katkaistiin kaula tai varas nostettiin hirsipuuhun. 1600–1700-lukujen aikana vähintään 3 000 suomalaista sovitti rikoksensa hengellään. Maan eri kolkilta on jäljitettävissä 300–400 mestauspaikkaa, joilla vähintään yksi rikoksenteijä on päättänyt päivänsä.

Pyöveli oli kuoleman virkamies, jonka harteille kuolemantuomion käytännönpano sälytettiin. Tämä teos esittelee tuon historian hämärään painuneen ammattikunnan. Asiakirja- ja perimätiedon pohjalta hahmottuu mielikuva siitä, miten pyövelit työstään selviytyivät ja miten heidän arkielämänsä sujui.

Kolkon aihepiiriin äärellä olen kuluttanut aikaa viitisen vuotta. Tiedonmurujen keräileminen eri arkistolähteistä vaatii paitsi sinnikkyyttä myös lujia istumalihaksia. Synkäsävyisen aihepiiriin toisinaan kyllästyy, mutta vastapainona löytämisen ilo palkitsee puurtamisen vaivat. Antoisimpia ovat ne tuokiot, jolloin sirpalemainen tietoaines mahdollistaa tarinallisen esi-

tystavan – oli kyse sitten jostain aikalaisia pysäyttäneestä tapahtumasta tai tietyn ihmisen elämänkohtaloista.

Aineiston keruun ja työstämisen eri vaiheissa olen saanut apua ja rohkaisua usealta henkilöltä. Käsikirjoituksen tarkastamisesta erityiskiitokset Anja Kallio-Koskelle, jonka korjaukset, kommentit ja ehdotukset paransivat kirjan rakennetta ja tekstin luettavuutta. Kiitän tytärtäni Inka Moilasta, joka historian tutkimuksen ammattilaisena auttoi löytämään kuvatuille ilmiöille uusia näkökulmia. Vaimolleni Helenalle lämmin kiitos myötäelämisestä ja kannustuksesta niinäkin hetkinä, jolloin oma usko omituisen harrastuksen mielekkyyteen on horjunut.

Muhoksella, Kalevalan päivänä 28. helmikuuta 2019

Mikko Moilanen

Idrologi

In maanantaiaamu 7. heinäkuuta vuonna 1788. Äijänselän mestauspaikka Lumijoella kuhisee uteliaita ihmisiä. Kaikki haluavat omin silmin nähdä, miten tuomitun pää putoaa. Taas riittäisi muisteltavaa pitkäksi ajaksi.

Sotilas Heikki Lunta oli langennut petomaiseen työhön: lyönyt nelivuotiaan Kalle-poikansa kirveellä kuoliaaksi. Itsemurhaa hautoneella miehellä ei ollut ollut rohkeutta ottaa henkeä itseltään, vaan hän oli päättänyt tehdä rikoksen, josta taatusti joutuisi mestauslavalle. Näin hän ehtisi katua tekoaan ja saada papilta synninpäästön. Jäljelle jäisi edes toivo paremmasta kuoleman rajan takana. Kenties hän tapaisi rakastamansa pojan taivaassa. Olihan kirkossa opetettu, että viaton lapsi pääsee ikuisen iloon, mutta oman henkensä riistänyt joutuu Helvettiin.

Ensimmäisen puheenvuoron käytti kruununvouti Jakob Bergbom kello kymmenen aamupäivällä. Hän kaivoi esiin hovioikeuden tuomion ja luki sen väkijoukolle. Kului tuokio, ja kärrynpyörät kolisivat maatiellä, kun tuomittua tuotiin paikalle. Saattajat irrottivat Heikki Luntan kahleet ja luovuttivat hänet pappien huostaan. Mies käyttäytyi rauhallisesti ja vaikutti alistuneelta.

Tilaisuuden toinen päähenkilö pysyi vielä piilossa. Vuoroa odottava 43-vuotias lääninpyöveli Simo Kokko istui havukatoksen tai kivenlohkareen takana. Hänet oli määrätty pysymään syrjemmällä siihen saakka, kunnes kruununvouti antaisi merkin. Tuomittu ei saisi päästä silmätysten pyövelin kanssa. Mestattava voisi vauhkootua ja alkaa rimpuilla vastaan. Pappien huolella tekemä valmistelu työ valuisi hukkaan.

Simo Kokko oli ryhtynyt pyöveliksi nelisen vuotta aiemmin, mutta vasta nyt hän joutui tosi toimeen. Miltä tuntuisi ihmisen tappaminen?

Heikki Lunta kuuli papin viimeiset lohdutuksen sanat: ”Vaikka sinä olet suuren rikoksen ja synnin tehnyt, voit käydä kuolemaan turvallisella mielellä. Muista Jeesuksen sanat ryövärille Golgatan ristillä. Uskossa ja katumuk-

sessä voit pelastua ja päästä ikuisen autuuteen.” Kirkkoherra viritti virren ja yleisö veisasi mukana. Tuomitun silmät sidottiin liinalla ja kaula taivutettiin mestauspölkylle. Pappi alkoi lukea Herran siunausta ja samalla kruununvouti heilautti kättään. Simo Kokko nousi piilostaan, siirtyi muutamalla rivakalla askeleella mestauslavalle ja kohotti kirveensä. Kaikki tapahtui lähes silmänräpäyksessä. Ensimmäinen lyönti katkaisi tuomitun käden ranteen kohdalta, toinen lyönti irrotti pään. Paha oli saanut palkkansa.

Seuraavaksi yleisön eteen astui kirkkoherra Nils Fellman. Sielunpaimen oli valinnut tilaisuuden luonteeseen sopivan saarnan, joka korosti rankaisun tarpeellisuutta ja muistutti rikoksen seurauksista. ”Ottakaa rakkaat kristityt tästä opiksi ja varoitukseksi älkääkään langetko Pahan pauloihin.” Saarnan lopuksi veisattiin vielä virsi.

Simo Kokon työt jatkuivat. Hän naulasi irtihakatut ruumiinosat kahden teininpaalun huipulle. Mestatun ruumis nostettiin vaaka-asentoon kärrynpyörää muistuttavalle telineelle, joka hilattiin köysien avulla oman teininpaalun päähän.

Seuraavana päivänä pyöveli kävi Oulun lääninkonttorissa nostamassa palkkionsa. Rahastonhoitaja vilkaisi kruununvoudin laatimaa työtodistusta: ”Pyöveli suoriutui tehtävästään mitä suurimmalla taidolla. Koko toimituksen ajan hän käyttäytyi erittäin hyväntapaisesti, kyvykkäästi, raittiisti ja säädyllisesti”. Kokko kuittasi kymmenen hopeataalarin palkkion, nosti päivärahat kahdeksalta vuorokaudelta ja matkakorvauksen kahdeltakymmeneltä peninkulmalta. Kotimatka Utajärven Sotkajärvelle saattoi alkaa.



Pyövelien jäljillä

Unohdettu ammattikunta



Pyövelin virka lakkautettiin Suomessa tarpeettomana 1800-luvun puolivälissä. Sitä ennen pyövelit olivat olennainen osa yhteiskuntajärjestystä lähes kolmensadan vuoden ajan. Viimeisimpänä heistä meni manan majoille Pekka Kolehmainen tammikuussa 1873 Karttulassa. Eräs aikakausi oli saanut päätöksensä.

Pyöveleille ei pidetty muistopuheita eikä tehty kunniatauluja. He olivat oikeudenhoidon kummajainen – välttämätön paha, joita oli pakko sietää, mutta jotka eivät ansainneet mainesanoja. Vuosisatojen ajan pyövelin työ oli halveksituinta koko yhteiskunnassa. Se leimasi myös työn tekijän. Harva halusi olla vapaaehtoisesti tekemisissä pyövelin kanssa.

Nykypäivän mielikuva pyövelistä on perua noilta vanhoilta ajoilta. Jo sana pyöveli kalskahtaa synkkäkaikuisena. Mieleen nousee kuva pitkäkaapuisesta, synkkäilmeisestä ja rumasta miehenkuvatuksesta, joka laahustaa tiellä kädessään leveäteräinen kirves. Siinä oikeastaan kaikki mitä pyövelistä tiedämme. Ajan hammas on painanut ammattikunnan menneisyyden hämärään jo kauan sitten. Unohdusta on edesautettu tietoisella vaikenemisella. Kuolemanrangaistusten julmaa historiaa ei haluta muistella enempää kuin rangaistusten toimeenpanijaa.

Tässä teoksessa esitellään pyövelien elämää, työtehtäviä ja henkilöhistoriaa ajanjaksolla 1625–1825. Miten pyöveli päätyi ammattiinsa, ja mitä työnkuva piti sisällään? Miten hän selviytyi halveksituissa ammatissaan? Miltä näytti työympäristö – hirttomäki tai mestauspaikka? Millaisia miehiä paljastuu myyttien ja uskomusten takaa? Onko tavoitettavissa uutta tietoa, joka kumoaa aiempia käsityksiä tai vahvistaa niitä?

Tietoa voi hakea niin maallisista kuin kirkollisista arkistolähteistä. Tätä teosta varten on käyty läpi oikeuslaitoksen, lääninhallinnon ja seurakuntien arkistojä. Lähdesarjoista merkittävimpiä ovat ali- ja hovioikeuksien päätösktaltiot, lääninhallinnon asiakirjasarjat ja seurakuntien väestöasiakirjat. Myös

perimätiedolla on suuri merkitys. 1800-luvun lopulla Suomessa käynnistyi muistitiedon ja tarinoiden keruutyö. Silloisten ikäihmisten muisti ulottui vuosisadan alkuun, jolloin kuolemanrangaistukset olivat vielä arkipäivää. Useampi kertojista on siis omin silmin nähnyt pyövelin mestauspaikalla.

Aiempi tutkimus

Suomen pyövelilaitoksesta ei ole julkaistu yhtään laajempaa tutkimusta tai esitystä. Aihepiiriä sivuavaa ja osin siihen kohdentuvaa tutkimusta kyllä löytyy. Ehkä kuolemanrangaistusten julmaa historiaa ei ole haluttu tietoisesti edes muistella. Näkemyksemme pyöveleistä ovatkin varmaan perustuneet enemmän mielikuvitukseen kuin todelliseen tietoon. Historialliset faktat jäävät usein toissijaisiksi, eikä niitä fiktiolta odotetakaan. Poikkeukset ovat sitä ilahduttavampia, mistä esimerkkinä voi mainita Anneli Kannon teoksen *Pyöveli* (2015). Se kertoo pyövelin elämästä 1600-luvun Vaasassa. Romaani perustuu todellisiin tapahtumiin ja sen ajankuvaus on hyvin taustoitettu – jopa niin hyvin, että teosta voisi pitää tutkimuksena. Toisaalta on huomattava, että aihepiiriä sivuavaa ja osin siihen kohdentuvaa tietoa toki löytyy.

Yksittäisistä pyöveleitä koskevista vanhemmista julkaisuista mainitakoon Arvo Viljannin *Yrjänä Keikeli – Turun läänin suurmestaaaja 1700-luvun alkupuolella* (1940) ja Armas Luukon *Suomalaisen pyövelin muotokuva* (1954). Vaasan läänin kahdesta viimeisestä lääninpyövelistä ovat kirjoittaneet O. M. Karttunen (1962), Pekka Kilpinen (1998) ja Matti Lehtiö (2010). Syvällisempää tutkimusotetta edustavat Veli Pekka Toropaisen selvitykset Turun lääninpyöveleiden henkilöhistoriasta ja minäkuvasta 1600-luvulla (2004, 2014). Petri Karonen on käsitellyt turkulaisen pyövelin asemaa artikkelissaan *Kun miekka osuu harhaan* (2009). Hannele Klemetilän teos *Keskiajan pyövelit* (2004) pohjautuu hänen väitöskirjaansa, joka painottuu myöhäiskeskiajan Ranskaan. Pohjoismaista tutkimusta edustavat Satu Lidmanin *Zum Spektakel und Abscheu* (2008), Annika Sandénin *Bödlar – liv, död och skam i svenskt 1600-tal* (2016) ja Bjørnar Frostestad Salvesenin *Skarpretteryrkets utvikling i Bergen 1531–1868* (2017). Ruotsin viimeisestä pyövelistä A. G. Dalmanista on laadittu elämäkerta (Dalman & Gynne 1948).

Ruotsin pyöveleitä on esitellyt Jan G. Ljungström teoksessaan *Skarprättare, bödel och mästerman* (2016). Pehr Hedenqvistin työ vuodelta 2004 koskettelee Tukholman pyöveleiden viranhoitoa vuosina 1590–1920. Ulf Andersson on perehtynyt läntisen Ruotsin pyövelilaitokseen, rangaistusten historiaan ja

mestauspaikkoihin julkaisussa *Skarprättare och nattmän i Göteborg* (1984). Mainittakoon vielä Morgan Stenbergin *FÖR BÖFVELEN! Om skarprättare, rackare och galgbackar* (2016).

Keski-Eurooppa on syytä nostaa esiin sen vuoksi, että usean suomalaisen pyövelin sukujuuret juontavat Saksaan. Lukuisista artikkeleista voi mainita Jutta Nowosadtkon *Scharfrichter und Abdecker* (1994) ja Mario Sempfin *Vom Hängen und Würgen, Dresdens schaurige Geheimnisse* (2017).

Arkistot

Lähes jokainen pyöveli päätyi jossain elämänsä vaiheessa raastuvanoikeuden, kihlakunnaoikeuden tai hovioikeuden pöytäkirjaan. Jotkut olivat oikeita kärjäpukareita, ja heidän edesottamuksiaan selviteltiin lakituvassa tuon tuostakin. Toiset näyttävät vältelleen kärjäjoutia, mikä viittaa sopuisampaan luonteeseen.

Seikkaperäisintä tietoa riita- ja rikosasioista antavat alioikeuksien konseptituomiokirjat, jotka laadittiin tutkinnan yhteydessä. Pöytäkirjat kirjoitettiin myöhemmin puhtaiksi hovioikeudessa, jolloin puhutaan renovoiduista tuomiokirjoista. Tuomiokunnittain ja kärjäkunnittain koostetut lähdesarjat alkavat 1620-luvulta. Valtaosa tuomiokirjoista löytyy digitoituina Kansallisarkiston verkkosivuilta. Tässä työssä tietoa on haettu sekä konsepti- että renovoiduista tuomiokirjoista. Digitoimattomia pöytäkirjoja on tutkittu Kansallisarkiston toimipisteissä eri puolilla maata.

Pyöveliaineistoa löytyy myös hovioikeuden arkistoista. Kiinnostavimpia ovat rikosasioiden lopulliset päätökset. Osa hovioikeuksien ja kaikki senaatin oikeusosaston päätöstaltiot on digitoitu Kansallisarkiston verkkosivustolle.

Lääninhallinnon arkistot ovat avainasemassa, kun selvitetään pyövelin virkauraa. Lääninkanslian arkistoon sisältyy viranomaisten välinen kirjeenvaihto, joka antaa tietoa virkaanotosta, viraltapanosta ja työmääräyksistä.

Yksittäisistä lähdesarjoista antoisimpia ovat lääninkonttorin tositekirjat. Ne laadittiin vuosittain ja pitivät sisällään läänin koko maksuliikenteen ja maksuunpanomääräykset. Lääninkonttori vastasi kruununmaksuista ja maksujen kirjanpidosta lukuisilla elämänalueilla, muiden muassa vankeinhoidossa ja rangaistusten toimeenpanossa. Tositekirjoista löytyy pyövelien matkamääräyksiä, maksuunpanomääräyksiä sekä palkanmaksu- ja palkkio- tositteita. Läänintilien tositekirjoista huomattava osa on digitoitu Kansallisarkiston verkkosivuille. Puuttuvia niteitä voi tutkia Helsingin toimipisteessä.



Suomen pyövelit

Turkulainen varas Erik Klemetinpoika välttyi vuonna 1647 hirtto-
tuomiolta lupauduttuaan ottamaan vastaan pyövelinviran.
Hän aloitti työt jo samana päivänä naulaamalla oman korvansa
kaakinpuuhun Turun torilla ja hirttämällä toisen varkaan.

Pyöveleitä hyljeksittiin pitkään, ja monet yhteisönsä torjumat ammattimiehet
päätyivät elämään pahaa elämää. Esimerkiksi Viipurin pyöveli Antti Geidel
tuomittiin kuolemaan vaimonsa surmasta. Moni muukin pyöveli joutui
painamaan päänsä pölkylle. Rankka työ teki heistä karkeita ja kovapintaisia,
eikä hermojen rauhoittaminen viinalla johtanut aina hyvään.

1700-luvun mittaan ammatin hyödyllisyys alettiin tunnustaa ja pyövelit
hyväksyttiin osaksi yhteiskuntaa. Tähän tarvittiin kuninkaan määräys:
ihminen se on pyövelikin, ja hoitaa kunniallista virkaa. Kuoleman
virkamiehet toimivatkin Suomessa oikeuden työkaluina aina 1800-luvun
puoliväliin saakka.

Arkistolähteisiin ja perimätietoon tukeutuva Suomen pyövelit esittelee
kattavasti suomalaista pyövelilaitosta ja vastaa moniin kysymyksiin: Miksi
pyöveliksi päädyttiin? Mitä kaikkea pyövelin piti osata? Mistä hän löysi
itselleen puolison? Kuinka moni vältti teloituksen tarttumalla itse kirveeseen?



ISBN 978-952-850-901-1

KL 92

www.docendo.fi

DOCENDO